

Jan Keller: *Dějiny klasické sociologie*
 Praha, Sociologické nakladatelství 2004,
 529 s.

Poznámky ke Kellerovu pojetí moderní společnosti a modernity

Sociologům a doufám, že i lidem mimo tento obor nabídlo Sociologické nakladatelství v roce 2004 knihu *Dějiny klasické sociologie*. Knihu nejen pozoruhodnou rozsahem a množstvím informací, ale zejména bohatou obsahem a podněty k zamyšlení. Je to netriviální, problémový pohled na díla autorů, kteří založili obor, na Augusta Comta, Karla Marxe, Emila Durkheima, Maxe Webera, Vilfreda Pareta a Georga Simmela. Výklad jejich díla je doplněn kratšími úvahami o Alexis de Tocquevilleovi, Pierru Josephovi Proudhonovi, Herbertu Spencerovi, Ferdinandu Tönniesovi, Lesteru Wardovi, Robertu Michelsovi a o představitelích biorganické a psychologické školy v sociologii. V knize je však mnoho odkazů na díla dalších evropských a amerických autorů. Přiznám se, že mně scházel komentář ke dvěma autorům: Johnu Stuartu Millovi a Le Playovi. Mill je ovšem v české sociologické literatuře chronicky zanedbáván a Jan Keller se této tradici nevyhnul. S Le Playem je to podobné. Udivuje mne to proto, že ústředním tématem J. S. Milla je hledání komplementarity liberalismu a socialismu, a to je živým námětem až do dnešní doby a navíc odpovídá i základnímu zaměření Kellerovy knihy. Keller totiž nechtěl napsat obvyklé dějiny myšlení zakladatelů sociologie, nešlo mu také o to, zachytit jejich myšlení v úplnosti. Šlo mu o to, jak chápou povahu modernity a procesu modernizace, jak interpretují vztah mezi jednotlivci a společností a jaké jsou jejich názory na působení vědeckého poznání na společnost a jejich vývoj. Všechno to jsou otázky klíčové, těžké a zasluhující nepřetržitou reflexi. A jak správně autor zdůrazňuje, pokusy porozumět odpovědím na tyto tři otázky by pomohly i nám, kteří jsme v podobné situaci jako oni. To jest jsme uprostřed zlomové situace, kterou Keller v souladu s Pe-

terem Wagnerem označuje pojmem „krize organizované modernity“ (srov. P. Wagner. 2001. *A History and Theory of the Social Sciences*. London: Sage, s. 73–87). Dívat se na dějiny klasické sociologie prismatict těchto tří otázek zaručuje, že kniha je zajímavá, podnětná a podle mne i plná napětí. Četl jsem ji s velkým zájmem a intelektuálním potěšením.

V následujících poznámkách se chci zaměřit na perspektivu, ze které Keller reflektuje a komentuje zhruba dvě století sociologie s cílem porozumět modernitě a procesům modernizace. Je nutno uvést, že přemýšlí o evropské a americké sociologii. Soudí, že sociologie je dílem západního myšlení. Je to pravděpodobně správný předpoklad, ale stálo by za to v budoucnosti, i za cenu rozšíření obsahu pojmu sociologie, promyslet, zda neexistují jakési proto-sociologické koncepce i v kultuře čínské, indické a muslimské. Ostatně opomíjený Le Play, se svými pozoruhodnými vhledy do otázek sociální koheze v muslimských společnostech, je toho dobrým příkladem. Ať tak či onak, Kellerova optika je ryze západní. Myslím, že dříve nebo později v důsledku toho, že se ukázala jako zjednodušující teorie jedné lineární modernizace a že již víme, že musíme hovořit o mnohočetných modernitách (srov. dílo Samuela N. Eisenstadta), budeme muset do našich úvah o modernitě zahrnout i reflektování ne-evropského sociálního myšlení a jeho vývoje.

Keller postupuje správně, když rozlišuje tři periody západní modernity. Periodizaci prvních dvou převzal z díla Petera Wagnera. Vychází fází modernity je období konce 18. století a prvních dvou třetin 19. století. Mezi její sociologické reprezentanty řadí Comta, Marxe, Spencera, de Tocquevilla, Proudhona. Označuje tuto fázi jako *omezenou liberální modernitu*. Druhým obdobím je doba *organizované modernity*, která začíná na sklonku 19. století a trvá ještě v prvních dvou třetinách 20. století. Je reflektována v dílech Durkheima, Maxe Webera, Pareta, Simmela, Tönniese, Warda, Michelse a řady dalších. Třetí fází západní modernity je *společnost sí-*

tí. Na rozdíl od Petera Wagnera, který se neodvážil ve své knize z roku 2001 (srov. výše), ani v její závěrečné kapitole o modernitě, formulovat určující rysy třetí fáze, Keller se rozhodl pro to, že jsme již ve třetí fázi, kterou označil jako společnost sítí. Navazuje tady především na myšlenky Manuela Castellse. Přejíždí z tradiční společnosti do fáze omezené liberální modernity, z této formy modernity do fáze organizované modernity a poté do společnosti sítí označuje pojmem krize.

Dnešní stav lze podle autora považovat za analogii krize a rozkladu tradiční společnosti, to jest společnosti před-průmyslové. Tak jako tehdy, i dnes se rozpadají čtyři pilíře stabilizující společnost: formy práce, rodiny, státu a výkladu světa. V současné době se rozkládá moderní regulace práce, existuje krize zaměstnanecké společnosti, krize nukleární rodiny, krize sociálního státu a krize takového systematického výkladu světa, který by mohl podpořit soudržnost společnosti na základě všeobecného hodnotového konsensu. Jestliže se ke konci 18. století a na začátku století 19. v západní Evropě rozpadala tradiční společnost s jí vlastní soudržností, v současné době se podle Kellera rozkládá modernita jako rámec organizace společnosti. To je v souladu s názory řady autorů, nejen „tvrdých“ post-modernistů, ale i historicky laděných sociologů. Myslím, že by značná část sociologů dnes souhlasila s obecnou Kellerovou charakteristikou klasické sociologie: „Dějiny klasické sociologie jsou dějinami úsilí o záchranu sociála poté, co se jeho tradiční formy zhroutily a přestaly společnost dostatečně spolehlivě integrovat. Byl to boj za udržení sociála jinými, moderními prostředky.“ (s. 14) Poznamenávám již na tomto místě, že ne všichni by hovořili o „záchraně sociála“. A to, co se děje dnes, je podle Kellera zase rozpadem modernizovaného sociála, které se drolí a rozkládá stejně jako dříve to tradiční. Ale co se to vlastně rozpadá, jaká je povaha moderní společnosti?

Kellerovu odpověď lze shrnout při jistém zjednodušení následovně: Moderní

společnost se oddělila od tradiční dvěma revolucemi – revolucí průmyslovou, která změnila společenský řád v oblasti hospodářské a sociální, a revolucí politickou, která změnila společnost v oblasti moci a politických forem. Je zajímavé, že Keller tady sleduje obvyklou koncepci duální revoluce, jak ji prezentuje např. Eric Hobsbawm, ale vynechává změnu v oblasti vědění, kterou zdůrazňuje řada autorů, např. Ernest Gellner. Tato duální revoluce pak v Kellerově pojetí vede ke dvěma blokům sociálních procesů, které určují modernitu v sociologickém slova smyslu. Prvním blokem procesů je individualizace, abstrakce a generalizace, druhým pak funkční diferenciací sociálních subsystémů.

Individualizace, abstrakce a generalizace tvoří trojjediný proces, ve kterém se jednotlivci stávají oproti minulosti samostatnější a nezávislejší na tradičních omezeních patriarchální rodiny, obce a zejména feudální vrchnosti. Část myslitelů chápe tyto procesy jako osvobozování, jiná podle Kellera jako nebezpečné otevírání prostoru pro osobní egoismus a sociální atomizaci. Procesy individualizace byly spojeny s vynořením mechanismů, které regulovaly chování lidí podle abstraktních a obecně platných pravidel. To se týkalo práva, pravidel, v jejichž rámci fungovalo hospodářství, města atd.

Funkční diferenciací subsystémů byla snad ještě významnější. Oddělovala se sféra hospodářství a politiky, politiky a náboženství, vědění a náboženství a také sféra soukromá a veřejná. Oddělování soukromého a veřejného zdůrazňoval velmi silně např. Max Weber. Každá z oddělujících se oblastí rozvíjí svou činnost relativně nezávisle na druhých a sleduje přitom své vlastní specifické cíle. Tato diferenciací, o které přemýšlel a psal již Adam Smith a Herbert Spencer, a kterou rozvedl v sociologické podobě Durkheim ve své studii o dělbě práce a řada dalších autorů, vedla pak k formování pluralitních a vysoce diferencovaných komplexních společností, kterým jejich členové pomalu, ale jistě přestávají rozumět. Sledování činností jednotlivých sociálních subsystémů, jejich vzá-

jemné vztahy, se stávají – vedle záporných efektů individualizace – klíčovou otázkou moderních společností. A podle názoru na podobu tohoto sladování lze dodnes rozlišovat hlavní politické filozofie. Toto sladování může být ponecháno „volným silám“ trhu, politiky a dalších aktérů, nebo může být výsledkem měkkého, nepřímého regulování, anebo může být chápáno jako úkol osvětleného státu a s ním spojených elit.

První krize modernity řešila podle Kellera problém masového vykořenění, druhá je způsobena přílišnou vázaností na organizace a nadměrným vlivem konvencí. V druhé krizi modernity dochází rovněž k rozvolnění sociálních identit vytvořených organizovanou modernitou, k omezení významu tříd a třídního vědomí jako os sociální identity a také k oslabení sociálního státu. Společnost sítí, která je odpovědí na druhou krizi modernity, nevyřeší podle Kellera základní problémy spojené s procesy individualizace, i když nemusí vést k rozkladu společenského systému. Pokračující individualizace však určitě povede k dalšímu oslabení solidarity a k rozpadu sociálního státu.

Jan Keller zaujímá podle mého soudu pozici, která kombinuje kritiku modernity zprava s kritikou zleva. S konzervativci ho spojuje obava ze zmizení tradičních komunitních struktur, s levicí obava ze soumraku sociálního státu. Připomíná v tomto ohledu myšlení komunitarismu. V podstatě je, pokud jde o osudy soudobé společnosti, pesimista. Z posledních vět knihy jsou cítit velké obavy z možnosti dezorganizace po rozkladu organizované modernity a úpadku sociálního státu. Připouštím, že je to zodpovědnější postoj než naivní a zjednodušující pohled na dnešní západní společnosti z neo-liberální perspektivy. Nicméně v autorově pohledu na stav těchto společností se skrývá celá řada otázek, na které bych rád upozornil.

Na prvním místě bych uvedl to, co mi připadá neúplné nebo problematické z analytického a věcného hlediska. Rozsah recenze umožňuje zmínit se o tom jen heslovitě, ale zdůrazňuji, že téma, které Keller nastoluje,

by vyžadovalo důkladnou diskusi mezi českými sociology.

Je zarážející, že Kellera netrápí skutečnost, že na osvěcensko-liberální modernitu 19. století reagovala poměrně velká část myšlenkových proudů v Evropě odvratem od racionalismu, příklonem k historicismu, k tomu, co kdysi Emanuel Rádl nazval „romantickou vědou“, ale také příklonem k biologickému výkladu společnosti, k anti-urbanismu a různým formám tribalismů a nacionalismů. Je pozoruhodné, jak malou pozornost věnoval Keller nacionalismu v sociologickém myšlení, anebo sociologickým zdrojům nacionalismu a rasismu, i když existuje vztah mezi modernitou a nacionalismem. Můžeme se přít o zodpovědnosti osvěcensko-liberálního pojetí světa za vznik iracionalistických reakcí na ně. Nepochybně existuje v jisté míře. Soudím však, že ideologie všech katastrof 19. a 20. století, jejich myšlenková „munice“ byla prakticky vždy spojena s kritikou individualistických, liberálních a také racionalistických přístupů ke společnosti. A to by mělo být varováním i pro současnou dobu. Samozřejmě tím ale není vyloučena kritika soudobého neoliberalismu, ostatně autor těchto poznámek by perspektivu, ze které komentuje Kellerovu knihu, označil jako sociálně-liberální.

Druhá analytická poznámka se týká toho, že při výkladu evropské modernity a jejího vývoje autor nechal stranou revoluci vědění a jako Hobsbawm hovoří jen o revoluci průmyslové a politické. Z ní pak odvozuje většinu sociálních a kulturních konsekvencí, které jej znepokojují. Ale náš svět je přinejmenším také produktem změn v kognitivní oblasti. A to je fascinující sociologické pole. Je to přemýšlení o vazbách mezi podobou i obsahem vědění v různých typech společností. V našem případě ve společnostech tradičních, které bych raději označoval jako společnosti zemědělské, a společnostech moderních, které lze chápat jako průmyslové. S Ernestem Gellnerem je možné funkci vědění v agrikulturních společnostech považovat za stabilizující. Vědění a poznávání plnily

funkci stabilizátoru, sloužily k udržení daného stavu, k stálosti sociální i politické struktury. Vědění moderních společností všech typů se však jednak odpojilo od tradičních stabilizátorů, jako je náboženství, mocenské uspořádání, třídní struktura, jednak objevilo svou trvalou otevřenost a proměnlivost. Nepřinášejí nám pevné životní jistoty. Nepochybně tento druh vědění přispěl k „odkouzení světa“, ale zároveň ve svých důsledcích také k jeho humanizaci a zlepšení. A opět, i tento druh vědění byl a bude zneužíván, je to nástroj. Neříká, co dělat, kam směřovat, o co usilovat. Tato oblast je věcí společenské a individuální volby, ale také nejružnějších omezení, v jejichž rámci budou společnosti fungovat.

Třetí poznámka se týká nadměrného dualismu, který jsem cítil v Kellerově interpretaci dějin klasické sociologie a zejména v jeho komentářích. Jeho pohled jako by byl určen prismatickým dualitním *Gemeinschaft-Gesellschaft*, přičemž jsem měl pocit, že autor se smutkem pozoruje mizení pospolitosti a vkládá tuto svou perspektivu i do interpretace textů autorů, o kterých referuje. Všichni podceňujeme perspektivnost, kontextualitu našich pohledů. Shodou okolností jsem v době psaní těchto poznámek narazil ve své knihovně na číslo *American Journal of Sociology* z roku 1958. Bylo věnováno stoletému výročí narození E. Durkheima a G. Simmela a přinášelo studie hodnotící smysl jejich díla z pera předních amerických sociologů. Hledal jsem komentáře, které by tak, jak to činí Jan Keller, chápaly jejich dílo jako projev krize moderní společnosti. Kromě několika poznámek týkajících se Durkheima jsem však v těchto článcích nic podobného nenašel. Připouštím, že je možné, že to bylo způsobeno jejich perspektivou, určenou zemí, která byla jimi samotnými pokládána za příklad úspěchu modernizace. Nic to však nemění na rizicích opačné perspektivy, která v textech těchto autorů nachází naopak tolik důkazů o krizi modernity.

Čtvrtá poznámka se týká role hospodářské úrovně, speciálně role bohatství společ-

ností při individualizaci, při rozpadu pospolitosti a sociální koheze. Západní společnosti nepochybně v uplynulých dvou stoletích bohatly. To se v různém stupni promítalo i do života jednotlivých tříd a vrstev. Bohatství jednotlivců i skupin vždy vede k rozšíření voleb, k větší volnosti v uspořádání života, k větší mobilitě a k omezení vlivu tzv. *constraints*. Rozšíření voleb je ovšem často spojeno s nejistotou, dokonce i se strachem, nicméně není pochyb, že dosud patří toto směřování k většímu blahobytu a větší volnosti k hlavním motivacím lidí tzv. moderních společností. Případá mi, že sofistikovanost velkých sociologů, kteří již prošli zážitkem této novodobé volnosti, avšak nejsou jí příliš přitahováni, a proto přemýšlejí spíše o jiných dimenzích života, omezuje jejich rozumění motivům chování převážné části populace. I to je negativní příklad příliš silného perspektivismu. Zejména není-li kontrolován sociologickou empirií, informacemi o této populaci.

Poslední poznámka bude velmi krátká a souvisí rovněž s empirií. Keller v textu často operuje s ústupem, nebo dokonce soumrakem sociálního státu. V recenzi jeho další knihy *Soumrak sociálního státu* (*Sociologický časopis* 2005, 41 (5): 931–935) jsem se pokusil ukázat, že existující a dostupné informace nevedou k tak jednoznačnému závěru. Sociální stát v Evropě neumírá, spíše by bylo vhodné hovořit o tom, že se restrukturuje. Snad bychom se měli zabývat i modernitou podobným způsobem.

Kellerovu studii vřele doporučuji všem, kdo oceňují inteligentní, problémově a jasně psané výklady o velkých zakladatelích sociologie. V každém případě je to něco více než „studijní text“, jak je tato kniha charakterizována na titulní stránce. Nakladatelství Slon patří díky za to, že vydalo tak podnětnou publikaci.

Jiří Musil